

УДК 340.11

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: СТАН ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ

Сушицька Н. В.

Університет «Україна», м. Київ, Україна

У статті розглядаються основні проблеми правової свідомості в українському суспільстві. Аналізується стан правосвідомості громадян України, підкреслюються причини та основні *прояви деформації*.

Пропонуються важливі практично-правові напрямки, які позитивно впливають на формування правосвідомості громадян України.

Ключові слова: правосвідомість, деформація правосвідомості, правовий інфантилізм, правовий ідеалізм, правовий дилетантизм, правова демагогія, переродження правосвідомості, правовий нігілізм.

Багато політико-правових змін, що відбуваються у нашій країні на сьогоднішній день, передбачають високий рівень правосвідомості не тільки представників влади, але й пересічних громадян, їх активну участь у суспільно-політичних процесах, здатність свідомо та компетентно контролювати діяльність владних структур, відігравати ключову роль в оновленні всіх сторін суспільного життя.

Проблема розбудови громадянського суспільства, демократичної правової держави є безпосередньо пов'язаною з розвитком правової свідомості громадян України.

Отже, актуальність даної теми зумовлена значущістю питань, пов'язаних із вивченням правової свідомості в українському суспільстві, оскільки формування правосвідомості в Україні тісно взаємопов'язана з питаннями подальшої трансформації українського суспільства на демократичних засадах.

У ході дослідження цієї теми були використані основні положення, що містяться у працях вітчизняних і зарубіжних вчених, які працювали над різними аспектами зазначеної проблематики.

Насамперед слід назвати наукові доробки таких вчених: Копейчикова В. В., Бабкіна В. Д., Байніязова Р. С., Колодія А. М., Котюка В. А., Коцюби М. І., Малахова В. П., Мартиненка П. Ф., Мурашина О. Г., Назаренка Є. В., Лукашової Є. О., Нерсесянца В. С., Рабіновича П. М., Селіванова В. М., Скрипнюка О. В., Чміля Б. Ф. тощо.

Подальші питання правосвідомості громадян України ми розглядали, спираючись на дослідження вище перерахованих науковців. В той же час слід зазначити, що проблематика правосвідомості, з позицій її практико-прикладного значення, є невичерпною. На кожному наступному етапі розвитку суспільства питання правової свідомості постають у новій інтерпретації, зумовленій відповідними завданнями соціального прогресу.

Основна мета дослідження полягає в тому, щоб розкрити особливості стану правосвідомості громадян України, показати основні проблеми формування та визначити напрямки щодо покращення її якості.

Набуття незалежності України відбулося 21 рік тому, але наша держава продовжує своє формування і правова свідомість громадян України знаходиться ще у стадії зачатків її розвитку як демократичної правової свідомості.

Спрямованість на розбудову демократичного суспільства, правової держави ще не є гарантією досягнення проголошених цілей. Для більшості пострадянських держав характерна євразійська модель розвитку, що акцентує увагу на інтересах держави, нації. Особистість у цій моделі фактично завжди безправна у відносинах з державною владою. Коли ж ми говоримо про правову свідомість демократичного суспільства, то йдеться перш за все про орієнтацію на особистість, її права і свободи. Особистість у демократичному суспільстві більше покладається на власні сили і можливості, держава розглядається як «арбітр», який суворо охороняє індивідуальну свободу, безпеку, власність своїх громадян і діє у відповідності до вимог права.

Як зазначає Толстенко В. Л., найгострішим та з найбільшим ступенем актуальності проблематика дослідження правосвідомості, а також засобів впливу на неї постає тоді, коли держава, так і суспільство проходять процес формального і змістовного оновлення тих фундаментальних принципів і норм, якими врегульовуються суспільні відносини [1, с.10].

На наш погляд, правосвідомість – це система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, які виражають ставлення індивіда, групи, суспільства до чинного, минулого та бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з правом.

Ключовий пункт правосвідомості – усвідомлення людьми цінностей природного права, прав і свобод людини і оцінка чинного права з огляду на його відповідність загальнолюдським цінностям, що знайшли закріплення в міжнародних документах про права людини. Правосвідомість не тільки виражає ставлення індивіда до правової дійсності, а й спрямовує її на певні зміни в правовому середовищі, прогнозує і моделює їх [2].

Розглядаючи стан правосвідомості громадян України, треба розуміти, що тут накопичилася низка проблем. Так, рівень суспільної довіри до судово-правової системи досі залишається надзвичайно низьким. При зверненні до таких інституцій, як міліція, суд, прокуратура, адвокатура громадяни України не повністю впевнені на позитивне вирішення питань, а особливо на справедливі, обґрунтовані, доцільні та законні [3, с. 24-25].

Кожного дня у засобах масової інформації з'являються нові відомості про беззаконня, що відбувається в державі, корупцію, криміналізацію суспільства. Як наслідок у законослухняних громадян формується зневажливе ставлення до органів державної влади, виникає соціальна напруга, спостерігається ігнорування норм права, самовільне тлумачення загальноприйнятих принципів, що часто призводять до спотвореного розуміння дозволеного та забороненого [4, с. 77].

Авжеж неефективність національної системи захисту прав громадян впливає на правосвідомість громадян України. Все це свідчить про те, що сучасна правова правосвідомість українського соціуму частково деформована.

Така деформація виявляється у викривленні уявлень про цінність права. *Проявами дефектної правосвідомості є:* правовий інфантилізм, правовий ідеалізм, пра-

вовий дилетантизм, правова демагогія, «переродження» правосвідомості та правовий нігілізм [5, с. 544-546].

Найм'якішим різновидом деформації правосвідомості є правовий інфантилізм. Він виникає або на основі повної відсутності знання про будь-який елемент правової дійсності (тоді можна говорити про «первинну» прогалину у правовій свідомості), або на основі забуття таких знань («вторинна» прогалина).

В сучасному українському суспільстві правовий інфантилізм – досить розповсюджене явище, оскільки недостатня кількість наших громадян має бажання отримати правову інформацію, ознайомитися зі змінами у діючому законодавстві. З іншого боку, у державі ще не склалася струнка система правового виховання, починаючи з дитячого садку та закінчуючи роботою з пенсіонерами.

Другим різновидом деформації правосвідомості є правовий нігілізм. Він проявляється в загальному негативному, нешанобливому ставленні до права, в запереченні закону і нормативного порядку. Мова йде про пониження ролі права суспільством.

Третій вид деформації правосвідомості є правовий ідеалізм (фетишизм) – форма деформації правосвідомості, що виражається в абсолютизації ролі права і правових інститутів у регулюванні суспільних відносин. Думка про можливість принципової зміни суспільства за допомогою мудрих законів має давнє походження [6, с. 368]. З такого переконання виходив Платон у своїх мріях про ідеальну державу, розглядаючи як ідеальне правління кращих і шляхетних, тобто аристократії, де діють гарні закони, а держава піклується про своїх громадян.

Правовий дилетантизм означає вільне поводження з законом (поверхове або неадекватне тлумачення правових норм, відсутність системного підходу при їх оцінці та ін.) або оцінкою юридичної ситуації, що в цілому зумовлено легковажним ставленням до права. Особливої небезпеки цей різновид може набути в разі тиражування таких підходів через засоби масової інформації (наприклад, усупереч дії презумпції невинуватості, визнання особи винною у вчиненні злочину до судового рішення).

Правова демагогія передбачає легковажне або свідоме ставлення такого впливу окремої особи або громадських об'єднань на свідомість людей, наслідком якого стає формування однобічного чи викривленого уявлення про правову дійсність. Небезпечність правової демагогії полягає в тому, що особа, яка на неї орієнтується, припускає наявність певної цінності права, усвідомлює існування довіри до нього з боку інших і саме тому використовує його для досягнення власних корисливих інтересів, прикриваючи свої наміри розмовами про суспільне благо. Найбільшого поширення такий вид деформації правосвідомості набуває під час проведення виборів або референдумів і супроводжується використанням широких можливостей засобів масової інформації та реклами впливати на суспільну думку («чорний PR»).

Найнебезпечнішим проявом деформації правової свідомості є феномен її переродження, під яким слід розуміти випадки усвідомленого заперечення законів, що супроводжуються наявністю у особи злочинного наміру, а також корисливого, жадібного мотиву. Під «переродженням» правосвідомості розуміється такий вид її деформації, що виявляється в усвідомленому ігноруванні і запереченні закону і супроводжується наявністю у носіїв наміру на здійснення правопорушень. Правосвідомість, що перероджується, виявляється в різних формах і, перш за все, у вигляді на-

вмисного порушення законів і інших нормативно-правових актів, що супроводжуються здійсненням злочинів та інших правопорушень.

Нажаль за останню чверть століття злочинність у світі, розраховуючи на кількість населення, зросла у декілька разів [7]. Рівень злочинності у суспільстві зростає в умовах економічної кризи, росту безробіття, падіння стандартів життя.

Доведено, що соціальною передумовою правопорядку являється достатньо високий рівень загальної нормативної культури громадян і їх правосвідомості.

Нажаль, сучасні дослідження показали, що в правовому українському менталітеті юридичні цінності не сприймалися і не сприймаються до цих пір як вкрай необхідні для його існування [8].

Правосвідомість українських громадян перехідного періоду розвитку нашого суспільства можна охарактеризувати як неординарну та суперечливу, в якій дивним чином поєднуються чи й химерно переплітаються паростки нових демократичних цінностей із залишками старого, тоталітарного минулого. Найбільш негативною установкою масової свідомості громадян України є правовий нігілізм, який руйнує провідні принципи демократичної свідомості й відчутно гальмує процес розбудови громадянського суспільства. Тому боротьба з ним має бути цілеспрямованою і мати системний характер.

Правова свідомість повинна ґрунтуватися на вимогах природного та позитивного права, загальнолюдських цінностей, історичному досвіді країни, національному менталітеті і традиціях народу, світових правових і культурних надбаннях. Тому підготовка громадян до сприйняття нових демократичних цінностей передбачає виховання у них такої правосвідомості, яка б відповідала не лише загальнолюдським цінностям і принципам міжнародного права, а й історичним традиціям та менталітету українського народу, його засадничим уявленням про правду і кривду, волю й неволю добро та зло.

Важливим чинником, який позитивно впливає на формування правосвідомості громадян, є їх активна участь у реформуванні всіх сфер суспільного життя через участь у діяльності політичних партій, громадських об'єднань, неурядових організацій та інших інститутів громадянського суспільства [9, с. 180-182].

Будь-яка діяльність особи ґрунтується на мінімальній кількості її знань про об'єкти ті об'єктивні умови цієї діяльності. Це стосується і правової сфери. Але правова підготовка людей не вичерпується їх формальними юридичними знаннями, оскільки можна мати їх, але не вміти ними користуватися. Варто звернути увагу на рівень практичного володіння цими знаннями, вміння використовувати право, діяти згідно з правовими приписами. Отже, правосвідомість будучи органічним складником правотворчої і право реалізаційної діяльності, виконує роль їх механізму або інструмента. Кожній людині притаманна правосвідомість, яка з одного боку є джерелом, що відбиває об'єктивні потреби розвитку суспільства, з другого – одним з обов'язкових механізмів її реалізації. Як безпосереднє джерело права, вона відображається у правових актах і впливає на процес і результати правотворчості [10, с. 9-10].

Рівень правової свідомості громадян України, що існує на цей час, потребує значного підвищення і доведення в найближчій перспективі до рівня правової свідомості демократичного суспільства. А це передбачає удосконалення правових норм, практики діяльності юридичних інститутів та правовідносин, політичної оці-

нки права, законотворчої і правозастосовної діяльності, покращення правового виховання.

Відтак, до основних напрямків розвитку правосвідомості громадян України можна віднести:

По-перше, через правовий захист і використання позитивних чинників правовиховного впливу. Основними позитивними чинниками формування правової свідомості можуть бути: реальність правового захисту громадянина правоохоронними органами і судом; право на самозахист, гарантоване державою кожній особі; правовий захист сім'ї; загальне та спеціальне утримання в адміністративному і кримінальному праві як фактор формування поваги до приписів держави, правопорядку і правоохоронних органів; інформаційні відносини як чинник правокультурного наповнення інформаційного поля країни і правовиховного впливу на особу; правова освіта учасників педагогічного процесу як перша ланка у формуванні правової свідомості громадян України.

По-друге, через протидію негативним чинникам формування правової свідомості особи. Серед негативних чинників слід назвати: корупцію, тіньову економіку, безробіття; вживання молоддю наркотичних і психотропних речовин; культ насильства та жорстокості на екранах телебачення, у пресі, творах кіно- та відеопродукції [11].

По-третє, шляхом цілеспрямованого формування позитивних правових настанов як вирішальних чинників правомірної поведінки. Необхідність формування в особи почуття національної єдності, поваги до співгромадянина як основи індивідуальної правової культури та ін.

Побудова правової держави без поліпшення правової культури та підвищення рівня правосвідомості громадян України є неможливою. У цій справі, безумовно, відіграє надзвичайну роль правляча політична еліта, адже саме на прикладі її представників формується якоюсь мірою правосвідомість і правова культура людей. Інфантильність їх правосвідомості є вкрай недопустимою. Тим більше, що від рішень політичних діячів залежать долі громадян, справи всього суспільства.

Прийшовши до влади, політики мають знати, що у справі державного керівництва велику, але не єдину роль відіграє відданість справі «оздоровлення» суспільства та держави. Величезне значення тут має також професіоналізм, знання справи, за яку береться той чи інший політик. Відсутність знань щодо об'єкта управління у політика як суб'єкта управління може призвести до занепаду об'єкта, яким він керує. Це мають насамперед усвідомити ті, кому пропонують очолити певну сферу державного управління, в межах якої вони не є знавцями справи.

Непоследовність і безсистемність правової політики, домінанта ідеологічної правосвідомості, загрожує самому існуванню правової системи, проте в даний час, за умов відносної стабілізації соціальної системи сучасного українського суспільства, створена значна кількість передумов для визначення найважливіших орієнтирів в правовій політиці, одним з яких повинна стати систематизований управлінський вплив на процес формування і розвитку нової демократичної української правосвідомості. В першу чергу правова політика в галузі вдосконалення правосвідомості повинна спиратися на принципи і закони управління. Потрібно формування спеціалізованої державної структури (державну службу, що здійснює роботу зі здійснення правової освіти і виховання населення), необхідно створювати нові методи та мето-

дології правової соціалізації, враховуючи, що існуючі державні структури в даний час цей вид управлінської діяльності виконують тільки в межах своєї юрисдикції.

В Україні має постійно зростати мотивація активного формування правової свідомості та правової культури всіх суб'єктів суспільних відносин, оскільки без них неможливо втілити в життя поставлену мету – збудувати громадянське суспільство. Правова культура громадян є основою, фундаментом нового суспільства в Україні. Адже громадяни є єдиним чинником, здатним утворювати державу і правопорядок, приводячи в дію Конституцію України і законодавство. Успішне вирішення цих завдань залежить від багатьох факторів, але здебільшого від рівня організації правової освіти і виховання населення країни.

Окрім того, Україна потребує створення протягом найближчого періоду загальної концепції формування правової свідомості і правової культури суспільства та прийняття Державної програми формування правової культури громадян шляхом розвитку правової освіти і правового виховання населення. Можливості підвищення правової свідомості населення в Україні є. Головне нині – рішуче і цілеспрямовано активізувати цю діяльність [12].

Відтак, проблема правової свідомості тривалий час буде актуальною, а необхідність її дослідження безпосередньо впливає із конституційного проголошення України правовою державою. Це обумовлює потребу в неухильному зростанні і досягненні високого рівня правової культури кожного громадянина, кожної посадової особи, кожного державного службовця і, особливо, професійних юристів, на яких припадає головна робота у законотворчості і застосуванні права. Лише тоді рівень правової свідомості населення досягне найвищого шабля розвитку, лише тоді кожен громадянин держави відчує власну приналежність до правового життя країни, буде активним учасником правового процесу і матиме змогу самостійно аналізувати чинне законодавство, відзначаючи його здобутки і недоліки.

Тема дослідження правосвідомості громадян України є достатньо об'ємною та буде актуальною ще протягом багатьох років, оскільки з політичним, економічним, культурним розвитком нашої держави буде змінюватись і правова свідомість наших громадян. Тому для її повного опрацювання, безумовно, потрібно здійснювати подальші дослідження. Останні є доцільними за такими дискусійними напрямками наукових розробок: актуальні проблеми правосвідомості громадян України в умовах в умовах інтеграції до ЄС; значення правосвідомості в процесі правотворчості тощо.

Список літератури

1. Толстенко В. Л. Правова ідеологія у структурі правосвідомості: теоретико-методологічні основи аналізу / В. Л. Толстенко // Державо і право. Вип. 41. – К., 2008. – С. 10-18;
2. Скакун О. Ф. Общее сравнительное правоведение : Основные типы (семьи) правовых систем мира : [Учебник для студентов вузов] / О. Ф. Скакун. – К. : Ин юре, 2008. – 840 с.
3. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави / І. Голосніченко // Право України. – 2005. – № 4. – С 24-25;
4. Макарова О. Правовий нігілізм і правовий ідеалізм: реалії сьогодення / О. Макарова // Підприємство, господарство і право. – 2009. – № 1. – С. 76-78;
5. Загальна теорія держави і права [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.] / [За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина]. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
6. Тодика О. Ю. Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства : [Монографія] / [За ред. О. В. Петришина] / О. Ю. Тодика. – Харків: Право, 2007. – 480 с.

7. Лунеев В. В. Организованная преступность, уголовный терроризм в условиях глобализации / В. В. Лунеев // Социологические исследования. – 2002. – №5. – С. 60-67.
8. Теорія держави і права : [Навч. посіб.]. / [А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков]. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 264-265.
9. Габуда А. С. Загальна нормативна культура та правосвідомість громадян як соціальна передумова правопорядку / А. С. Габуда // Держава і закон : теорія, практика, методика. Вип. II. – 2007. – С. 178-183.
10. Черкас М. Є. Функції правосвідомості: поняття й система / М. Є. Черкас // Проблеми законності. – Вип. 93. – 2008. – С. 9-14.
11. Калиновський Ю. Ю., Жданенко С. Б. Медійний вплив на процес формування правосвідомості та правової культури українського суспільства / Ю. Ю. Калиновський, С. Б. Жданенко // Грані. – 2005. – № 6. – С. 100-104.
12. Цимбалюк М. М. Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства: дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / М. М. Цимбалюк. – К., 2004. – 198 с.

Сушицкая Н. В. Правосознание граждан Украины: состояние и направления развития / Н. В. Сушицкая // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 1. 2012. – С. 46-52

В статье рассматриваются основные проблемы правового сознания в украинском обществе. Анализируется состояние правосознания граждан Украины, подчеркиваются причины и основные проявления деформации.

Предлагаются важные практически-правовые направления, которые положительно влияют на формирование правосознания граждан Украины.

Ключевые слова: правосознание, деформация правосознания, правовой инфантилизм, правовой идеализм, правовой дилетантизм, правовая демагогия, перерождение правосознания, правовой нигилизм.

Suhytskaya N. Legal consciousness of citizens of Ukraine: Status and trends of development / N. Suhytskaya // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 1. 2012. – P. 46-52.

The article reviews the main issues of legal consciousness in the Ukrainian society. The state of the legal consciousness of citizens of Ukraine emphasizes the basic causes and signs of strain.

Offered important practical and legal trends that positively influence the formation of legal consciousness of citizens of Ukraine.

Keywords: legal consciousness, deformation of legal consciousness, legal infantilism, legal idealism, legal amateurism, legal demagoguery, degeneration of legal consciousness, legal nihilism.

Статья поступила в редакцию 07.04.2012.